

Англія в 1870-1914 рр.

1. Економічний розвиток. Втрата промислової й торговельної першості

Наприкінці XIX - на початку XX ст. Велика Британія була однією з наймогутніших і найбагатших країн світу. Англійські капіталовкладення за кордоном перевищували капіталовкладення решти держав, разом узятих. Англійський фунт стерлінгів був основною світовою валютою. Лондон став головним торговельним і фінансовим центром світу. Англію називали "володаркою морів", бо їй, як і перше, належало близько 40% світового торговельного флоту.

Одночасно в економіці Англії почали проявлятися деякі негативні тенденції. Ріст промислового виробництва з 1890 р. по 1913 р. (2,1%) був нижчим, ніж в інших країнах (у США - 4,2%. у Німеччині - 4,1%). Технічне обладнання на багатьох заводах застаріло, і за деякими показниками Англія відставала від США і Німеччини. На початку XX ст. Німеччина випередила її за виплавлянням сталі, США - за виробництвом чавуну, сталі та кам'яного вугілля. Завдяки ліпшій технології та вищій продуктивності прані американські й німецькі товари стали якіснішими і дешевшими, ніж англійські.

У сільському господарстві Великої Британії переважало дрібне селянське господарство. Велике земельне господарство зберігалося в Ірландії. Роль сільського господарства в економіці країни падала. Якщо на початку XIX ст. воно давало третину національного доходу, то на початку XX ст. - лише 6%. Значно зменшилася площа під засіви сільськогосподарських культур. Сільське господарство не забезпечувало потреб Англії, значні партії продовольства й сировини доводилося ввозити. Ці негативні риси економіки країни компенсувалися наявністю колоніальних володінь, які були гарантованим ринком збуту і джерелом дешевої сировини.

Отже, збереження та розширення імперії вважалось одним із найважливіших завдань Англії, основою її стабільності й процвітання.

2. Вікторіанська епоха

Другу половину XIX ст. в Англії називають Вікторіанською епохою за іменем королеви Вікторії, яка перебувала на престолі з 1837 р. по 1901 р. Це був період найбільшої могутності Великої Британії. Тоді швидко зростали її колоніальні володіння, англійська промисловість іще займала провідне становище у світі. У країні зберігалися конституційна монархія, парламент і двопартійна система.

Королева Вікторія

На парламентських виборах вели між собою боротьбу дві головні партії ~ консерватори та ліберали.

Консерватори виражали інтереси великої земельної аристократії та частини великої буржуазії (фінансистів). Лідером консерваторів вважався Бенджамін Дізраелі, син літератора, письменник, політик.

Лібералів підтримувала переважна частина великої та середньої буржуазії, а також значна частина робітничого класу. Керівником ліберальної партії був видатний державний діяч, син багатого комерсанта Вільям Гладстон.

Ліберали обстоювали принцип вільної торгівлі та виступали проти політики протекціонізму, на противагу консерваторам, які боролися за те, щоб захистити англійську промисловість від конкуренції.

Обидві партії вважали за необхідне проведення реформ виборчої системи й соціального законодавства.

У 1867 р. консервативний уряд Дізраелі провів парламентську реформу, яка вдвічі збільшила кількість виборців. Заступивши його у 1871 р., ліберальний уряд Гладстона офіційно визнав законною діяльність профспілок, у тому числі й страйки. Наступного року на виборах у парламент було введено таємне голосування.

Натомість консерватори остаточно скасували заборону на страйки та дозволили діяльність кооперативів.

У 1875 р. консерватори ухвалили закони про обмеження робочого дня 54 годинами на тиждень і про охорону дитячої праці. Прийняття на роботу дітей, яким іще не виповнилося 10 років, заборонялося.

Натомість ліберали 1884 р. провели ще одну виборчу реформу. Вона дала право голосу більшості робітників і селян.

У сфері зовнішньої політики і консерватори, і ліберали дотримувалися принципу "європейської рівноваги", згідно з яким жодна держава не повинна домінувати в континентальній Європі. Для збереження рівноваги Велика Британія протидіяла сильнішим державам, не даючи їм можливості посісти провідне становище в Європі. Зберігаючи домінування на морі, вона не боялася збройного вторгнення на свою територію.

Другий принцип англійської зовнішньої політики - принцип "блискучої ізоляції". Це означало, що Англія утримувалася від укладення тривких союзів з іншими державами. У правителів і дипломатів цієї країни був девіз: "В Англії немає постійних ворогів і постійних друзів; у неї є лише постійні інтереси".

Майже до кінця XIX ст. англійські правлячі кола головним своїм ворогом уважали Францію - основну суперницю в колоніальних загарбаннях. Від початку XX ст. на перший план вийшли англо-німецькі протиріччя. Економічна, військова та морська могутність Німеччини невпинно зростала. Натомість, напередодні російсько-японської війни 1904-1905 рр. поліпшилися відносини Англії з Францією. У квітні 1904 р. в Лондоні було підписано таємну англо-французьку угоду, що передбачала визнання за Великою Британією прав на Єгипет, а за Францією - на Марокко. З урегулюванням російсько-англійських відносин (угода 1907 р.) завершився процес створення Антанти, що протистояла Троїстому союзу.

3. Колоніальна політика

Одним із головних напрямів англійської зовнішньої політики кінця XIX ст. було розширення колоніальної імперії. У 1875 р. уряд Дізраелі купив у Єгипту контрольний пакет акцій побудованого французами Суецького каналу. Це забезпечило Англії контроль над важливою водною артерією, яка відкрила англійському флоту найкоротший шлях до Індії та інших колоній. У 1876 р. королева Вікторія прийняла титул Імператриці Індії. Англійські колоніальні володіння почали офіційно іменуватися Британською імперією.

У 80-90-х рр. XIX ст. колоніальна експансія Великої Британії досягла найбільшого розмаху. На той час англійці оволоділи Бірмою, Нігерією, Сомалі, Кенією, Танганьїкою, Угандою та частиною Південної Африки. Площа колоніальних володінь збільшилася до 33 млн кв. км, а чисельність населення - з 200 млн до 370 млн осіб. Площа самої Великої Британії становила менш як 1% площі її колоніальних володінь, чисельність населення - менш як 12%.

На початку XX ст. колоніальна експансія Англії тривала. Прагнучи створити неперервну лінію британських володінь від Каїра до Кейптауна і захопити природні багатства Південної Африки, англійці 1899 р. розпочали війну проти двох невеликих південноафриканських республік - Трансваалю та Оранжевої (Помаранчевої). Вони були багаті на золото й алмази, населяли їх бури – вихідці з Голландії, які колонізували ці території, а місцеве населення перетворили на рабів.

Англійські війська на Півдні Африки

Війна проти бурів тривала два з половиною роки. Попервах англійці зазнали поразки. Бури спиралися на допомогу Німеччини та інших суперників Англії. Їхню боротьбу підтримувала частина світової громадськості. Але сили були нерівними. У 1902 р. Трансвааль та Оранжева (Помаранчева) республіки стали частинами Британської імперії. Зваживши на інтереси білого населення цих колоній, Англія вирішила надати їм права домініонів - самоврядних частин Британської імперії зі своїми парламентом і урядом.

Це дало змогу бурам із часом стати домінуючою силою в політичному житті колоній, що їх 1910 р. було об'єднано в Південно-Африканський Союз (ПАС). Статус домініону отримали всі колони, заселені білими переселенцями: Канада (1867 р.), Австралія (1900 р.), Нова Зеландія (1907 р.).

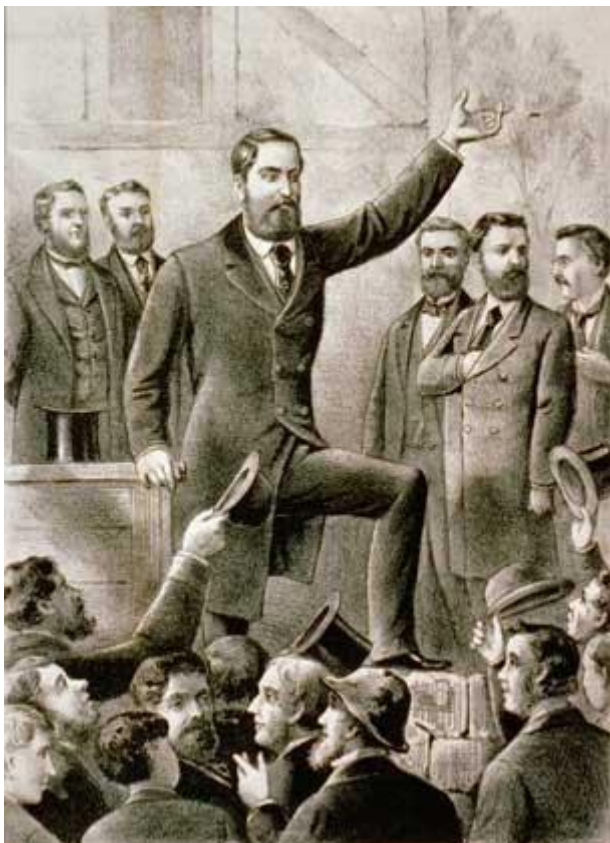
Домініони брали участь в імперських конференціях, на яких обговорювалися питання оборони, зовнішньої й торговельно - фінансової політики.

Крім колоніальних загарбань, Англія брала активну участь у розподілі сфер впливу в Китаї, Ірані, Таїланді (Сіамі), Туреччині, активно боролася за ринки Латинської Америки.

4. Ірландське питання

Особливе становище склалося в Ірландії, яка вважалася частиною Великої Британії, але фактично була напівколонією. Попри 400-річну англійську колонізацію, ірландці не втратили самобутності. Вони зберегли свої релігію, мову, культуру.

Наприкінці XIX ст. - розгорнувся масовий рух Ірландців за аграрну реформу і самоуправління (гомруль). Очолив рух Чарльз Парнелл, обраний до англійського парламенту в 1875 р. Він використовував усі можливі парламентські методи - обструкцію, позови, запити, аби тільки привернути увагу громадськості до проблем Ірландії.

Чарльз Парнелл

Одночасно в Ірландії селяни, керовані Земельною лігою, розгорнули боротьбу проти англійських лендлордів. Вони нищили їхні маєтки, врожай, худобу. Одним із нових методів боротьби став бойкот (назва походить від прізвища капітана Бойкота, до якого вперше було застосовано таку форму боротьби, і означає повну відмову від спілкування).

У 1886 р. уряд Гладстона вирішив внести до парламенту закон про гомруль, але його було відхилено. Це призвело до поразки лібералів на виборах. До влади майже на 20 років прийшли консерватори.

На початку XX ст. становище в Ірландії загострилося, радикальна частина ірландського національно-визвольного руху утворила партію, яку назвали "Шинн Фейн" ("Ми самі"). Вона виступила за самостійну Ірландську державу під гаслом "Ірландія для ірландців". Щоб уникнути розширення конфлікту, 1912 р. до парламенту знову було внесено закон про гомруль. Прийнятий двічі палатою громад, він двічі ж відхилявся палатою лордів. В самій Ірландії спалахнула боротьба між юніоністами (за союз з Англією) та прихильниками незалежності.

У 1914 р. палата громад утретє схвалила законопроект, і він став законом, але його дія не поширювалася на шість північних графств, населених переважно протестантами. Згодом це рішення породило проблему Ольстера.

5. Особливості робітничого руху. Утворення лейбористської партії

Кінець XIX - початок XX ст. був періодом піднесення англійського робітничого руху. Втрата промислової монополії, загострення конкуренції на світовому ринку, прагнення підприємців зменшити витрати на виробництво призвели до зниження життєвого рівня англійського робітничого класу, який у відповідь посилив боротьбу за свої права. Значно виросла кількість страйків, збільшилася чисельність профспілок - тредюніонів. У 1913 р. кількість їх членів досягла 4 млн.

За кількістю та організованістю профспілок Англія на той час посідала перше місце у світі. Частина діячів профспілок вважала, що профспілки повинні вести не тільки економічну, а й політичну боротьбу. У 1900 р. було створено комітет робітничого представництва для виборів до парламенту робітничих депутатів. У 1906 р. комітет було перейменовано на робітничу

(лейбористську) партію, яка взяла участь у виборах 1906 р. і провела до парламенту 29 своїх депутатів. Двопартійна система похитнулася. Поряд із консерваторами й лібералами виростала нова сила - лейбористи.

Попервах лейбористська партія складалася з колективних членів, до неї вступали цілі організації. Це відразу зробило її масовою. У 1904 р. кількість її членів наблизилася до 1 млн.

Лейбористи впродовж тривалого часу не мали своєї програми. Головним завданням вони вважали проведення до парламенту своїх депутатів, де вони голосували б за винесення рішень на захист прав робітників, блокуючись із лібералами.

Така аморфність робітничого руху викликала протести з боку прихильників соціалістичних учень, У 1911 р. вони створили Британську соціалістичну партію, що намагалася очолити робітничий рух, але успіху не мала

6. Реформізм

Піднесення робітничого руху та загострення боротьби за соціальні права привели найбільш далекоглядних діячів ліберальної партії до розуміння необхідності соціальних реформ, які полегшили б становище робітників, обмежили привілеї багатіїв, установили класовий мир і не допустили б можливості соціального вибуху. Одним із найперших ідеологів і практиків ліберального реформізму був політичний діяч Великої Британії Девід Ллойд-Джордж.

Син учителя, адвокат за фахом, талановитий промовець, далекоглядний політик, Ллойд-Джордж уперше потрапив до парламенту у 1890 р. 27-річний громадський діяч незабаром став одним із лідерів ліберальної партії. Широку популярність він здобув завдяки своїм виступам проти дармоїдів в-багатіїв. Ллойд-Джордж уважав, що треба вжити дійових заходів, аби покінчити³ "принизливим жебрацтвом" робітників. Обійнявши в уряді лібералів посаду міністра торгівлі, яка мала в Англії велике значення, а 1908 р. - посаду міністра фінансів, Ллойд - Джордж у 1906-1911 рр. подав до парламенту низку законів, які заклали підмурівок соціального законодавства.

Девід Ллойд-Джордж

За його ініціативою було прийнято закон про безплатну початкову освіту і харчування у шкільних їдальнях для дітей малозабезпечених батьків. Також було прийнято закон про регламентацію нічної праці.

Праця в нічну зміну для чоловіків скорочувалася, нічна праця жінок заборонялася. Потерпілі від нещасних випадків на роботі дістали право на безплатне лікування і допомогу з інвалідності.

У 1908 р. парламент ухвалив закони про 8-годинний робочий день для гірників і про пенсії за старістю для працюючих. Такі пенсії народ назвав "пенсіями для покійників", оскільки їх давали тим, кому виповнювалося 70 років, а до такого віку мало хто доживав. Однак, ці заходи парламенту були кроком уперед у створенні системи соціального забезпечення. Потім було впроваджено допомогу з безробіття та в разі хвороби. Ці виплати склалися з внесків робітників

і підприємців, субсидій держави. Підприємці вже не могли перешкоджати профспілковій агітації та вимагати від профспілок відшкодування збитків, спричинених страйками.

Великий резонанс викликав представлений Ллойдом-Джорджем проект бюджету на 1909 р. Він передбачав асигнування 1% коштів на проведення соціальних реформ і значне збільшення витрат на озброєння. Витрати передбачалося покрити різким збільшенням податків на земельні володіння, спадщину, а також збільшенням податків на тютюн, алкогольні напої та поштові марки. Свій бюджет Ллойд-Джордж визначив як початок "війни проти жебрацтва" і можливість зломити "нахабність багатства". Власники великого майна називали цей бюджет "революційним".

Палата громад, де ліберали разом із лейбористами становили надійну більшість, схвалила проект бюджету. Призначувана королем палата лордів, де правила земельна й фінансова аристократія, відхилила його. Тоді Ллойд-Джордж розгорнув боротьбу проти палати лордів, вимагаючи зменшити її повноваження або й зовсім їх ліквідувати. У 1911 р. палата громад ухвалила закон про звуження повноважень палати лордів. Тепер остання мала тільки відкладне вето, себто могла гальмувати на невизначений час виконання ухвалених палатою громад законів, але не скасовувати їх. Якщо палата громад тричі ухвалювала проект закону, він набрав чинності попри заперечення палати лордів. Після цих нововведень "революційний" бюджет Ллойда-Джорджа став законом.